

Llegendes urbanes i minories

Cristina Sánchez Carretero

IUEN. Universitat d'Alcalá de Henares. CSIC

La llegenda urbana és un dels gèneres més difosos en l'actualitat. El treball presenta un seguit d'exemples de llegendes sobre diferents grups ètnics i insisteix en la necessitat que es reconeguin les particularitats d'aquest gènere amb el fi d'evitar prejudicis amagats darrere aquestes formes narratives.

The urban legend is currently one of the most widely diffused folklore genres. The study presents a series of examples of legends about different ethnic groups, insisting on the need to recognize the features of the genre in order to avoid the prejudices concealed behind these narrative forms.

"Si bé és cert que la vida moderna ha produït el retraïment d'alguns tipus de contes, perquè no hi havia les condicions que creaven l'àmbit propici per a la seva narració —la qual es podia allargar diverses hores o nits successives—, amb tot, altres gèneres de la narrativa folklòrica han pres vigor en l'actualitat. És així que llegendes contemporànies, rumors, anècdotes, acudits, narrativa personal i històries sobre víctimes i victimaris, no solament gaudeixen de plena vigència sinó que han acaparat l'interès dels folkloristes, els quals fins no fa gaire temps, els ignoraven seduïts per l'atractiu del conte meravellós." (Blache, 1994, pàg. 17.)

Gary Alan Fine suggereix al començament del seu llibre *Manufacturing Tales* que el gènere narratiu preferit de finals del segle xx són les llegendes urbanes o contemporànies¹. Potser sí que sigui una exageració aquesta afirmació, donat que hi ha moltes altres formes narratives dins de l'art verbal. Les nostres vides són plenes d'històries: de quan érem petits, dels xafardeigs de moda, de la dificultat de trobar pis, de la darrera pel·lícula que vam veure, de les vacances, dels fantasmes, d'ovnis... Les converses s'omplen de narratives que s'entrecreuen en diversos gèneres i ens ajuden a fer que la realitat que vivim tingui sentit.

Els romanços —entre les composicions en vers— i els contes —entre les narracions en prosa— són els gèneres de l'art verbal que, de forma més sistemàtica, s'han estudiat a Espanya. Amb tot, no són, ni de bon tros, els majoritaris en les nostres formes expressives habituals. Una de les formes de l'art verbal que reflecteix, en el nostre entorn acadèmic, una clara descomposició entre el seu ús per part del "gran públic" i el feble interès que desperta en el "petit públic" (llegiu els especialistes en temes d'art verbal) és la llegenda urbana o contemporània.

Molta gent reconeixerà la història de la dona que fa autoestop, puja a un cotxe i just abans d'un revolt perillós li diu al conductor que pari atenció. Tot just després desapareix del cotxe. Depenent de les versions, el conductor s'atura en una caserna de la guàrdia civil per explicar el cas, lloc on li mostren una foto d'una dona que va morir en el tombant fa un any, o bé, en les versions nord-americanes, l'autoestopista li

---

Traducció:
Lluís Calvo

dóna una adreça al conductor i quan aquest va a la casa, li diuen que la dona ha mort en un accident en aquest revolt. Aquesta narració, per tant, es pot definir com a llegenda urbana; de fet, és una de les més estudiades i dona nom al primer llibre de la sèrie que va escriure Jan Harold Brunvand sobre el tema: *The Vanishing Hitchhiker* (1981). Aquesta narrativa ocupa un paper molt important en les nostres interaccions quotidianes i, fins i tot de manera ocasional, arriba a formar part de les notícies (com és el cas de les múltiples històries sobre els meteorits de gel que van cobrir la nostra geografia a començaments de l'any 2000). Altres vegades, les llegendes urbanes adquireixen forma de correus electrònics (vegeu figura 1) en els quals, en ocasions, es demana que es trametin molts missatges per tal que un nen pugui ser intervingut quirúrgicament, o bé es diu que Bill Gates regalarà un milió de dòlars als que enviïn còpies d'un determinat missatge electrònic. Cada vegada són més freqüents les alarmes contra virus cibernètics difoses en forma de llegenda urbana. Aquests missatges no donen gaires dades tècniques sobre el virus, sinó que descriuen de forma truculenta els efectes catastròfics que té el virus, com "corromp tot el disc dur i es va estenent a tots els ordinadors dels teus amics als quals hakis tramès missatges" i, tot sovint, inclou el cas concret d'"un amic d'un amic." Aquests missatges electrònics són formes comunicatives que expressen, en la seva majoria, pors davant una societat de consum que es regeix per la tecnologia.

Malgrat que és una part integrant de l'art verbal, en el nostre país no hi ha massa estudis sobre el tema, en comparació amb l'extensa bibliografia que hi ha en el món anglosaxó, alemany, francès i italià.² Si bé s'ha de destacar un article de Josep M. Pujol, tot just es poden esmentar, a més, un parell de referències aïllades.³ L'únic llibre en castellà dedicat, de manera exclusiva, en castellà a les llegendes urbanes és l'elaborat pels periodistes Antonio Ortí i Josep Sampere (2000). Aquests autors no pretenen fer un estudi acadèmic i, malgrat la gran qualitat de l'obra i del seu ampli coneixement

bibliogràfic internacional, no presenten versions senceres de les llegendes enregistrades en contextos en els quals s'expliquen les llegendes. La seva manera de recollir els textos fou a tra-

---

1. "I exaggerate little to claim that late twentieth century the contemporary legend is the genre of narrative preference" (Fine, 1992, pàg. 1).

2. Entre les col·leccions d'articles sobre el tema, destaquen les de Gillian Bennet i Paul Smith (1993 i 1996), els llibres de Jan Harold Brunvand (*pater* iniciador de l'interès pel tema) (1981, 1984, 1986, 1989, 1993) i l'interessant llibre de Gary Alan Fine, *Manufacturing Tales* (Fine, 1992) i, en castellà, l'obra editada per la professora argentina Martha Blache (1999). *Folklore urbano. Vigencia de la leyenda y los relatos tradicionales*.

3. La col·lecció de trenta-quatre llegendes de Lima recollides per José Manuel Pedrosa no inclou cap tipus d'anàlisi, ni referències a la forma en què es van fer les enquestes (Pedrosa, 1999). L'ús del terme "llegenda urbana" en aquest article no es correspon amb la definició del terme de la majoria dels especialistes. Pedrosa (1999, pàg. 132) parla del "corpus de creences transmeses en les ciutats de l'actualitat" i inclou exemples com els següents: "El tresor de l'arc de Sant Martí: Deien a Lima que on acabava l'arc de Sant Martí, en el darrer extrem, hi havia un tresor" (133) o "La dent i el ratolí: quan a un nen li queia una dent, la posava en un forat de la paret perquè se l'endugués el *Ratón Pérez*, que a canvi li deixava una moneda" (133). En el moment d'incloure aquestes narracions en un article titulat "Una colección de leyendas urbanas de Lima" indica que —per a ell— qualsevol tipus de llegenda recollida en una ciutat és una llegenda urbana, criteri no compartit per autors com Brunvand o Bennet, per als quals les llegendes contemporànies o urbanes presenten trets que són un reflex de la societat postindustrial. Eloy Martos Núñez i Vitor Manuel de Sousa Trinidad, l'any 1997, també van usar en castellà l'expressió "llegenda urbana" d'una forma general, per referir-se al fet que "els rumors passen al paper per mitjà de la premsa local, successos, crims, misteris... Es produeixen així nous temes: despersonalització, caràcter anònim, a l'home que aguaita (lladre, "home del sac"), el mal en forma d'atzar (llegenda urbana difosa a Madrid: la noia fa l'amor amb noi al qual troba en una discoteca, van a l'hotel, i l'endemà desapareix deixant aquest missatge en el mirall: "Benvingut al club de la sida") [...] Els accidents són un nou focus de generació de llegendes (el fantasma de l'autopista [sic], la dona que canvià el bitllet de l'avió que després s'estavellà...). La ciutat és un laberint, un espai mític, en què se superposen plans i activitats [...] És, de vegades, un símbol del mal, del caos. El contrari a llegendes hospitalàries, i més a prop de visions apocalíptiques" (citat a Ortí i Sampere, 2000, pàg. 28-29).

vés de qüestionaris que distribuïren en àmbits universitaris, amb la qual cosa es va accedir, com en el cas de la majoria dels estudis fets als EUA, a un sector molt concret de la població. A més, manquen referències de context, però torno a dir que l'objectiu dels periodistes no era fer una monografia etnogràfica. A hores d'ara, Josep M. Pujol, dins dels treballs de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya que impulsa el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, publicarà una obra sobre aquesta temàtica amb el títol de *Benvinguts al Club de la Sida*.

El tema de les llegendes urbanes s'ha estudiat de manera tan exhaustiva en cercles acadèmics internacionals que, a la fi dels anys vuitanta, es va crear una associació dedicada al seu estudi, la International Society for Contemporary Legend Research, que publica una revista i un butlletí informatiu.

La definició de llegenda urbana, com a subtipus de la llegenda, es basa en la concepció tripartida dels gèneres narratius orals que no és aplicable a totes les cultures. La distinció entre mite, llegenda i conte radica en diferències entre el que es considera veritable i fals. El mite és cert, la llegenda s'explica i és certa i el conte és, per la seva definició, fals. Pel que fa a les coordenades espaciotemporals, el mite se situa abans del temps i un espai definit; i en el cas de la llegenda, la realitat resta en suspensió, en els mites, almenys un dels protagonistes són éssers sobrenaturals; en les llegendes són identificables i hi pot haver tant éssers sobrenaturals com humans, mentre que els protagonistes no s'identifiquen amb persones concretes (la princesa, la maca, etc.).⁴

Per tant, la llegenda urbana o conte urbà, a simple vista pot semblar fàcilment confondre's amb un subtipus de llegenda que s'actualitza i que incorpora elements de la societat postindustrial. Amb tot, els autors dedicats al seu estudi han assenyalat que planteja arribar a una de-

tada per tots. Gary Allan Fine (1992, pàg. 2), després de discutir els problemes que planteja aquest gènere, arriba a la següent conclusió: "Recognizing the impossibility of presenting a fully acceptable definition, and hoping for a plausible one, I propose that a 'contemporary legend' is a narrative that a teller presents to an audience in the context of their relationship. The text is an account of a happening in which the narrator or an immediate personal contact was not directly involved, and is presented as a *proposition for belief*; it is not always believed by speaker or audience, but it is presented as something that *could* have occurred and is told *as if* it happened. These occurrences are notable happenings of the kind that are allegedly 'strange but true'. The content of the narrative involves events that happened in contemporary society and depicts persons, relations, organizations, and institutions that are recognized by narrator and audience to characterize the modern world."

Per la seva banda, J. M. Pujol (1986, pàg. 17-18) les defineix així: "Aquestes històries [que] circulen com a històries autèntiques especialment (però no pas de manera exclusiva) en les converses de la població *teenager*, i tenen, com les antigues llegendes, una funció psicològica implícita: administrar un cert grau de terror preventiu a determinats perills de la vida moderna [...] o posen a ratlla dimonis més tradicionals [...] Juntament amb aquesta 'moralitat', totes les històries extraordinàries contenen alguna fórmula acreditativa de la seva autenticitat."

És d'agrair que, en la seva definició, Pujol inclogui aspectes de la relació entre l'emissor, el missatge i el receptor, com també de les *performances*. Si s'analitzen les seves paraules, es pot veure que solament assenyalava un element formal: la fórmula d'autenticitat. Es posa èmfasi, per una banda, en les funcions que tenen; i, per l'altra, en el tipus de públic que les practica: els adolescents, encara que matisa que no són exclusives d'ells, amb la qual cosa estic molt d'acord. És més, no crec que entre els adolescents siguin més comunes que entre altres grups, encara que sí en certes situacions que es donen tí-

Missatge electrònic que
difon una variant d'una
llegenda urbana.

picament entre gent d'aquestes edats, com són els focs de campaments —en els quals s'expliquen moltes històries de por en forma de llegenda urbana— o les “festes de pijames”: en aquestes, les nenes comparteixen, tot sovint, moltes llegendes relacionades amb la menstruació i el sexe.⁵

Hi ha hagut molta controvèrsia pel que fa a l'adjectiu que ha d'aparèixer al costat de la paraula “llegenda” i no s'ha arribat a cap consens. Mentre que “urbà” fa referència a l'espai, “contemporani”⁶ ho fa al temps, i, amb tot, el concepte de llegenda urbana o contemporània mescla les dues, ja que es refereix als relats inserits en la nostra realitat postindustrial. L'associació internacional dedicada al seu estudi va escollir la paraula “contemporània” perquè remarcava el moment actual en el qual s'expliquen aquestes històries, mentre que el matís d'“urbà” limitaria les llegendes a aquelles explicades en àmbits urbans o relacionats temàticament amb les grans urbs que, a simple vista, es pot rebutjar. Amb tot, aquells que opten per anomenar-les “urbanes”, com Brunvand, ho fan duts per l'acceptació que té aquest terme en la societat en general (i no solament en el món acadèmic).

Els periodistes Ortí i Sampere van optar per alternar els adjectius “contemporani” i “urbana” perquè aquest darrer no s'ajusta massa a la realitat (“sería lo mismo que ‘amurallar’ la ciudad y negar otros medios de comunicación”, pàg. 31), i, segons els autors, el primer terme és massa altisonant. Per la seva banda, Pujol, pioner del tema a la península, proposa el terme “histories extraordinàries”, encara que el títol del seu article — “Històries extraordinàries, llegendes urbanes” — inclou els dos. Pujol (1986, pàg. 17) diu que treballa amb un gènere de conversa “que els folkloristes anglosaxons designen amb el nom d'*urban legends* o *urban belief tales*, i que jo prefereixo denominar històries extraordinàries.” Ja hem vist que no tots els folkloristes anglosaxons usen el mateix terme i que qualsevol d'ells es pot discutir o qüestionar. Mullen (1995 [1972], pàg. 58), per exemple, aposta clarament per l'adjectiu “modern” per-

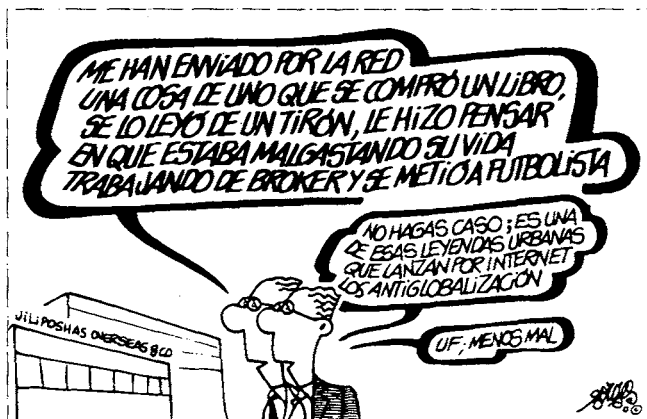
què “solament algunes llegendes modernes són urbanes; altres són rurals, universitàries o regionals... però el terme ‘modern’ podria aplicar-se a totes perquè es troben en la circulació oral contemporània.” La proposta de Pujol d'afegir l'adjectiu “extraordinari” no crec que tingui èxit perquè, ateses —en part— les produccions que hi ha en la gran pantalla sobre el tema, l'adjectiu “urbà” està tenint cada cop més adeptes.

La creixent popularitat de les llegendes urbanes en els mitjans de comunicació de masses té el seu reflex en les pel·lícules produïdes en els darrers anys que tenen com a tema central aquest: *Llegendes Urbanes (Urban Legends)* i *Llegenda Urbana 2 (Urban Legend: Final Cut)* (2000). La primera ens interessa especialment aquí perquè comença amb una classe d'introducció al folklore nord-americà, en la qual s'explica en què consisteixen les llegendes urbanes; a partir d'aquest moment, hi ha un seguit d'assassinats seguint el model de diverses llegendes urbanes. L'escenari és Peddleton, un lloc que té la seva pròpia llegenda urbana, ja que fa 25 anys hi va haver una matança en una de les residències per a estudiants (vegeu figures 3 i 4). La segona pel·lícula es va estrenar a Espanya el 27 d'octubre de 2000 i té per argument central una pel·lícula/tesina que fa una estudiant de la Universi-

4. Vegeu el clàssic de William Bascon “The Forms of Folklore” publicat originalment l'any 1965. Recomano la reedició de l'article en la col·lecció d'assajos *Sacred Narratives*, per la intel·ligent introducció del professor Alan Dundes (Bascon, 1984, pàg. 8-9).

5. Sobre les llegendes urbanes entre adolescents, vegeu Dundes (1998) i Florio (1989).

6. A més d'aquests adjectius també s'usa “llegenda moderna”. Brunvand recull també els termes: “*belief tale*”, “*corporate legends*”, “*foaftales*” (*friend of a friend tales*), “*asmuts*” (*apocryphal stories much told*), “*urban myths*”, “*nasty legends*”, “*monkey sandwichwes*”, “*ULs*” (*urban legends*), “*dead catters*”, “*Mack Sennetts*” i “*red wagon stories*” (citats per Fine, 1995, pàg. 35).

Dibuix de Forges que serveix com exemple de la popularització del terme "llegenda urbana" (*El País*, 16-03-01)⁷.

Veritable o fals?: Sobre l'obsessió per dicotomies essencialistes

tat d'Alpine sobre llegendes urbanes. Al llarg de l'enregistrament, els membres de l'equip seran assassinats. El tema del documental que enregistra Amy (la protagonista de *Llegenda Urbana 2*) és el que va passar en la pel·lícula anterior, que es presenta, a la seva vegada, com una llegenda urbana sobre un assassí que mata seguint un format de llegendes urbanes:

AMY: —... I'm supposed to star shooting my senior thesis film next week, but I can't seem to come up with a good story...

REESE: —(after a beat) I know a good story.

AMY: —(doubtful, she smiles) Yeah?

REESE: —Yeah... it's about a campus serial killer whose murders are based on "urban legends." (growing bitter). Eight people get killed, but the prestigious college manages to cover it up.

AMY: —Yeah, I've heard that one. Supposedly happened at Pendleton. It's an "urban legend", too.

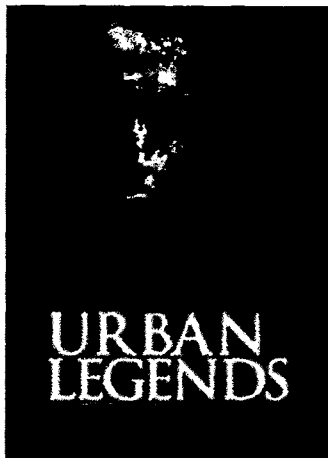
És per tant, el simulacre del simulacre convertit en nou tema de llegenda urbana. Diferents nivells de ficció i realitat que es van superposant en un conjunt de llegendes que, a la vegada, són introduïts com a tema de conversa entre les noves generacions de tot el món arran de les pel·lícules. El públic reinterpreta aquests nivells de realitat/simulacre reincorporant temes clàssics en el seu imaginari, la qual cosa fa que (com passa en el relat de Borges en què es construeix un mapa a escala 1:1 i el mapa arriba a prendre més realitat que la mateixa realitat que abasta), es tingui les llegendes recreades en aquestes pel·lícules (que per la seva banda formen una relativament complicada cadena de nivells de simulacre) com el que ha passat en primer lloc. En paraules de Baudrillard (1983), es produeix una inversió de termes i el simulacre és el procés que, en realitat, precedeix la resta.

El tema del que és veritat i el que és mentida sempre neix quan s'entaula una conversa sobre llegendes urbanes. El problema és que, encara que els que tracten el tema parteixen de la irrellevància del criteri de falsedat i veritat per definir el gènere (ja que el que ho defineix se situa en el terreny de la creença), a la fi es recorre als esmentats criteris. Per exemple, Ortí i Sampere (2000, pàg. 35) diuen, amb relació a l'aparència de llegendes urbanes en zones rurals, que si són llocs "en els quals poden arribar notícies 'veritables', fàcil serà que hi penetrin altres de 'falses'. I al llarg del llibre es fa referència a les llegendes urbanes com 'mentides notables'". Ja a principis dels anys setanta, Linda Dégh i Andrew Vázsonyi, en un article sobre la relació entre llegenda i creença, discuteixen que no és necessari, per definir el gènere de les llegendes, ni que la persona que explica cregui que és certa ni que ho cregui el públic, sinó que l'important és que, d'una manera o d'una altra, la credibilitat es faci patent quan s'explica la llegenda. Es dona per descomptat, per tant, que algú creu que allò explicat és veritat, encara que aquest algú que comparteix la creença no quedi explícitament definit:

"It is not necessarily the belief of the narrator or the belief of the receiver-transmitter that we have to consider; rather we must consider, abstractly, so to speak, the belief itself that makes its presence felt in any kind of legend. The legend tells explicitly of implicitly almost without exception that its message is or was believed sometime, by someone, somewhere: 'by the neighbor', 'by an old woman', 'by grandfather', 'by somebody', 'by people somewhere else', 'long time ago'. As much as it seems provident that the personal belief of the participants in the legend process is irrelevant, it also seems to be a rule that general reference to belief is an inherent and the most outstanding feature of the folk legend" (Dégh i Vázsonyi, 1976, pàg. 119).

El relliscós terreny de les llegendes urbanes

Cartell de la pel·lícula
Llegenda Urbana

Cartell de la
pel·lícula Llegenda
Urbana, 2

afecta de ple el que he anomenat més amunt "l'obsessió per les dicotomies essencialistes". Està molt bé que ens expliquin una història... però, va passar o no?... Precisament, el fet de plantejar-se aquesta pregunta mostra que el relat es rep —correctament— com el gènere al qual pertany. Atès que la seva característica més rellevant és la credibilitat, la constatació d'aquesta credibilitat és una de les primeres reaccions que sorgeixen entre el públic al llarg de la *performance*. Com expliquen Dégh i Vázsonyi, no és estrictament necessari que el relator i el públic ho creguin, sinó que la condició necessària i suficient de "credibilitat" és que s'entengui que algú la ha tingut per certa. Aquest criteri de credibilitat és diferent del de versemblança que s'usa en crítica literària. Ja que un determinat fet pot ser versemblant, però mai no pensariem que algú del nostre entorn ho ha tingut per cert.

La credibilitat de la font i del relat té també molta relació amb altres gèneres com els rumors. De fet, les diferències entre les llegendes urbanes i els rumors no són fàcils d'establir. Patrick B. Mullen en el seu article "Teoria de la llegenda moderna i el rumor" (1995 [1972], pàg. 58^s) té com a punt de partida que és un error distingir, de manera absoluta, entre el rumor i la llegenda —encara que normalment s'entengui que els rumors no tenen una estructura narrativa tan elaborada—; si bé Alan Dundes, ja el 1965, establia en el relliscós terreny del que és "tradicional", la diferència entre ambdós (Dundes, 1965, pàg. 427). Per a Mullen "les llegendes són relats simplement convencionalitzats del que fou originàriament un rumor"; amb tot, crida l'atenció sobre la simplificació que representa establir aquesta línia genealògica sense més aclariments, ja que hi ha altres característiques involucrades en el procés d'explicar llegendes com "la creença, l'estil i l'estructura

i els elements narratius" (Mullen, 1995 [1972], pàg. 59).

En aquest assaig, no és la meva intenció analitzar la veritat o la falsedat que hi ha en aquestes llegendes: pararé més atenció a la forma en què són construïdes i al seu paper com a vehicle de comunicació per expressar diverses reaccions davant del que és desconegut. És el cas concret de la història del microones, que més endavant es presenta, amb la clara funció d'adaptar-se a la nova realitat tecnològica de l'immigrant.

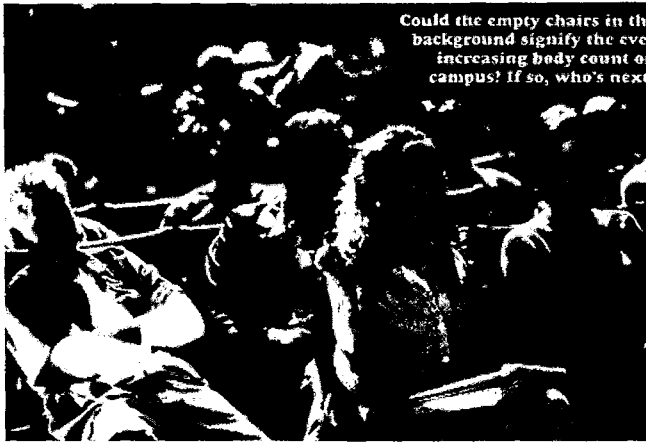
De totes maneres, encara que intenti establir la importància de tenir en compte les llegendes al marge de la seva "objectiva" falsedat, per donar relleu al fet que qui les explica les té per veritat, és important assenyalar la importància social que en certs moments els rumors transformats en llegendes poden arribar a tenir. És el cas concret, per exemple, de les històries sobre els jesuïtes que repartien caramels enverinats entre els nens abans de la Guerra Civil.⁷ També han tingut, de vegades, repercussions tangibles per a les grans companyies, que han hagut de desmentir públicament aquests rumors transformats en llegendes urbanes.

Llegendes urbanes i minories

Els grups d'immigrants i altres minories ètniques, de manera freqüent, són objecte de llegendes urbanes que mostren les pors, els estereotips i els prejudicis contra aquests grups. Florence Baer, en

7. Agraïxo a Carmen Menéndez Onrubia i a Carmen Ortiz García el fet de cridar la meua atenció sobre aquest dibuix.

8. L'autor, en aquest article, planteja un diàleg entre la psicologia i la folklorística a través de les seves respectives teories sobre el rumor i la llegenda.

El "gran públic" té en el cinema un dels principals instruments per a la "recreació" o la "creació" de llegendes urbanes. Imatge de la pel·lícula Urban Legends.

un detallat article sobre folclor en contra dels refugiats vietnamites a Califòrnia, estudia la llegenda urbana que va aparèixer en el poble en el qual ella treballava: es deia que els vietnamites menjaven gossos i, quan un gos molt car desaparegué del barri, es va dir que una família vietnamita se l'havia menjat. En algunes versions, es donaven detalls de com es descobrí la família vietnamita "[...] en entrar a casa seva i trobar bocins del gos pertot arreu" (Baer, 1982, pàg. 277). Diversos informants van dir que se n'havien assabentat llegint el diari (i, de fet, van aparèixer diverses notícies en la premsa escrita sobre les acusacions i les investigacions),¹⁰ encara que el normal fou que s'"autenticaren" les històries dient que "un amic d'un amic" n'havia estat testimoni.

Les relacions entre les notícies (tant en premsa escrita com en la televisió) i les llegendes urbanes, es van establir de forma clara en l'anàlisi de Baer. En les notícies no es deia explícitament que els fets havien tingut lloc, sinó que s'explicava, per exemple, que en un ple de l'ajuntament s'havia discutit la inseguretat ciutadana que hi havia davant la possible desaparició de mascotes a mans de població vietnamita. Una lectura ràpida de la notícia feia pensar que, de fet, les desaparicions havien tingut lloc, amb la qual cosa la forma en què els mitjans de comunicació van estructurar el seu discurs fou un altre factor més en la ràpida difusió del rumor, que en elaborar-se en forma narrativa, va donar peu a moltes variants de la llegenda urbana dels vietnamites que segresten gats i gossos per cruspir-se'ls (Baer, 1982, pàg. 278). El rumor arribà a tal extrem que Càrites (l'organització que més s'ocupava dels refugiats de la zona) va treure uns fullets amb fotos de gossos i gats acompanyats de la frase "Els gossos i els gats no es mengen" en anglès, vietnamita, cambotjà i laosià (Baer, 1982, pàg. 280). Aquesta història recorda la llegenda de la parella que va a un restaurant xinès amb un

gos, demana que els el guardin i més tard s'adonen que els l'han servit per menjar.¹¹

Malgrat que les llegendes urbanes sobre minories ètniques, explicades per persones que no pertanyen a aquests grups, tenen un paper essencial per analitzar la creació d'estereotips, solament he inclòs un exemple d'aquest tipus (la llegenda de l'ase en l'ascensor), ja que he preferit presentar les veus dels mateixos protagonistes explicant històries sobre ells mateixos i sobre altres grups. Entre les històries amb semblança de llegenda urbana que he recollit mentre feia treball de camp entre immigrants a Madrid, n'inclòc aquí quatre, amb un total de sis versions: la llegenda del gos en el microones, la història dels filets a la planxa, la llegenda dels restaurants xinesos i la del nadó i la droga.

Llegendes que tracten sobre l'adaptació dels immigrants

1. Llegenda del gos en el microones. Versió de Lucho.

Lucho és un immigrant dominicà de quaranta-dos anys, que és a Madrid des de 1992. Aquesta història neix arran d'altres anècdotes sobre la convivència de les internes en les cases i la dificultat que suposa de vegades l'adaptació. S'enregistra en el decurs d'una conversa en el locutori telefònic del qual és amo.

"Verdaderamente sucedió esto que es una cosa que es muy paradójica, ¿te la cuento? [Cristina Sánchez -CS- assenteix] pues había una chiquita dominicana que vino aquí a trabajar y el perrito se le salió afuera, se le ensució de barro, se metió al barro. La señora le mandó que lavara el barro del perrito, para que no manchara el suelo y ella bañó el perro, completamente lo bañó, la señora le regañó porque eran las patitas nomás que tenía que limpiarle, que había mojado, dice "le secas ahora mismo" y ella rápidamente lo metió al microondas, lo metió al microondas a secarlo, sacó el perro de ahí quemado totalmente y le sucedió de verdad. [CS: a qui li va succeir?] Es una chica que le dicen Am-

*L'arribada d'una nova
immigració a Espanya ha
afavorit el naixement de tot un
nou ventall de llegendes
urbanes. Locutori a Madrid.*

paro de allá pero no la conoces y vive en Aravaca todavía, y cuando se apareció ella el mismo día, por la tardecita con toda su ropa que la señora le echó, que lo contó, pues mira todo el mundo se partía de risa. [CS: *què van fer amb el gos?*] El perro murió, el perro tuvieron que tirarlo, enterrarlo, qué sé yo qué hicieron con él. Pero cuando ella llega y se pone en la peluquería a contarlo pues... ahora cuando alguien la ve le dice: "Amparo ¿y el perrito?". "Está en el microondas" es lo que ella contesta. [CS: *I a tu t'ho va explicar ella mateixa?*] A mí me lo contó cuando estaba en la peluquería que lo estaba contando que nos moríamos de la risa.¹²

Aquesta llegenda ha estat recollida en altres països des de fa més de trenta anys.¹³ També es troba documentada a Barcelona des de l'any 1983, per Josep M. Pujol. Gary Alan Fine menciona pràcticament la mateixa història, recollint les variants de la mainadera *hippie* que posa el nadó en el microones i, a més, també inclou els casos en què s'intenta eixugar un gat. En tots ells, segons Fine, l'animal o el nadó esclaten, la qual cosa per a l'autor "és el resultat d'aquesta ignorància col·lectiva. Fer funcionar un forn microones és un equivalent contemporani de la màgia: De fet, un cadell de gat, gos o un nadó es cuinarien, però mai no esclatarien (Fine, 2000 [1992], pàg. 174). En el cas de la versió catalana —com també la que s'inclou aquí— no esclata sinó que es rosteix. Mentre que en la versió de Lucho el focus d'atenció és en la treballadora domèstica i és ella la que troba l'animal dins del microones, la que recull Pujol és explicada des del punt de vista dels senyors de la casa:

"El matrimoni se'n va anar al cinema i, en tornar, no va trobar la noia que feia de *canguro*. Es van espantar una mica, van mirar a l'habitació, no van veure la criatura, van anar buscant per la casa, tampoc no van trobar la noia, i, finalment, no se sap ben bé per què, van entrar a la cuina, i a la cuina van comprovar que la... que al forn hi havia la criatura rostida" (Pujol, 1986, pàg. 18).

L'explicació per al crim/equivocació també varia, ja que en Pujol és fruit de l'ús de drogues per part de la cangur, mentre que en la història de Lucho, és provocat per l'ordre de la "senyora": "le secas ahora mismo".

2. Història dels filets a la planxa. Versió de Ladys.

Ladys té vint-i-nou anys, és dominicana i és a Madrid des de 1991. Durant diversos dies ens hem reunit per tal que m'expliqués la seva experiència a Espanya. Uns moments abans del text que incloc tot seguit li havia preguntat per històries que hagués escoltat sobre dominicans a Espanya o sobre espanyols. La seva història comença així:

"Porque también tengo una historia en España muy larga y muy cosa de reír. Al principio de venir aquí, yo hasta los filetes a la plancha los planchaba con la tabla y la plancha. [rialles] Porque no me lo sabían explicar. La señora me llamó un día por teléfono "que vaya haciendo

9. Manuel Delgado parla d'aquestes històries en el seu llibre *La ira sagrada* (1992, pàg. 38). Agraïxo a Carmen Ortiz aquesta referència.

10. Mullen assenyala els diaris com una part important del procés de transmissió i divulgació de les llegendes urbanes (Mullen, 1995 [1972], pàg. 63-64). És curiós que, contràriament, l'aparició d'una notícia escrita en la premsa es prengui, de manera automàtica, com a prova irrefutable de la seva veracitat.

11. Una variant d'aquesta llegenda va aparèixer incorporada en un dels episodis d'Ally MacBeal, sèrie televisiva emesa pel canal espanyol de televisió Tele5, quan duen la mascota-granota "Bizcochito" a un restaurant xinès i, per un malentès, els la serveixen per sopar.

12. Cinta T6:1/9/00.

13. Vegeu l'article de Fish (1971) "The Hippie Baby-Sitter".

unos filetes a la plancha" y yo no sabía lo que eran filetes a la plancha y cogí la tabla de la plancha de abajo donde está el cuartico de la plancha, subí la tabla, puse los filetes uno detrás del otro y puse la tabla (*sic*) a calentar. Si no llega el jefe en ese momento yo estuviera muerta porque me hubiera matao la plancha con to' y filete y to'. Me puse ahí y digo yo: "bueno, plancho de un glope toda esa fila, luego le doy la vuelta y lo plancho del otro lao". Cuando ya iba yo con... mira Cristina, ese hombre, mira, yo me di un golpe en la frente, se me puso así la frente de hinchada, porque ese... tiró el malletín que traía en la mano; lo tiró al suelo y se tiró contra mí y él también se dio otro golpe en la frente, porque ya, justo cuando yo iba con mi... con un arte que tenía yo pa' planchar todos mis filetes que tenía ahí con, ¡ay! [*rialles*] Cristina, la vida mía es una vida de, de... que a cualquiera yo lo cuento... Sólo lo sabe mi hermana [...]. El jefe la llamó. De una vez le dijo: "Mayra, usted nunca le ha explicado a su hermana... saben que ésta es una vida distinta", porque se cabreó muchísimo y también puso verde a su mujer porque él sabía que era mi inocencia, que yo era inocente, que yo no sabía lo que era filete a la plancha, en mi vida he planchao un filete. Yo lo único que he planchao ha sido ropa y me llama una señora por teléfono y me dice que vaya haciendo unos filetes a la plancha... si ella me dice —que le dije yo al jefe— si ella me dice que ponga una sartén en el fuego y que le eche un poquitito de aceite y que le dé vuelta y vuelta a los filetes, yo lo hago bien, pero na más me dijo que le vaya haciéndole unos filetes a la plancha. Pues yo me bajé pa'bajo subí mi tabla, la abrí y puse, Cristina, un filete aquí, uno aquí, otro aquí, aquí [*mentrestant, pica de mans alternant el palmell i el dors de la mà*] y le eché su salsita y ya iba yo a pasarle la plancha y digo yo... y me dijo que lo vaya haciendo cosa que cuando ella vaya lo encuentre calentito, y [*no s'enten*] que yo puse la plancha que se caliente bien que queden doraditos, dije: "bueno, pues yo le doy un planchazo por un lado y otro por otro, y quedan doraditos" [*rialles*], ay Cristina. Cuando ese jefe vio que ya yo iba

con mi arte a darle a la plancha, los filetes medio mojaos era pa' que me coma la corriente [*CS: No vaig arribar a posar-la...*] porque el señor tiró toda la cosa y se tiró hacia mí y yo sin saber le digo "Ay, señor, me mató, ay me mató ese señor, ay yo no le hecho a usted nada y usted me ha matao" y sale [*en veu baixa*] "te he salvado la vida, Ladys. ¿Cómo se te ocurre planchar los filetes?" digo yo "porque la señora..." y aun así nerviosa y to' le digo: "la señora me ha dicho que le vaya planchando los filetes y yo me parecía raro que, que"... digo yo: "bueno, pero como en España todo es distinto a lo mejor es que se comen los filetes planchaos", Cristina, y me puse a planchar los filetes, Cristina, si ese señor no llega, hoy Ladys no estuviera contándote lo del filete."¹⁴

Versió de Lucho.

"Otro caso también sucedió haciendo una chica dominicana que es de las primeras que vino. Desconocen hacer qué es lo que es el filete a la plancha, porque allá hacer un filete es... no lo hacen como aquí, allá cogen el caldero al fuego, echan el aceite, no cuatro o cinco gotas para hacerlo así a la plancha, sino aceite en abundancia para freír. Y cuando la señora le dice "pa' el niño, un filetito a la plancha, que ya nosotros vamos a comer de la que está en la nevera, pero hazle al niño, pa' que se vaya a acostar, un filetito a la plancha". Agarró el filete... conectó la plancha... y claro, cuando le puso eso al niño, pues sabor no le encontraba y malísimo "si es que no, eso no sirve, está dañado" le dice el niño, "está dañado, que no tiene buen sabor" luego viene la madre que lo prueba y dice "sí, hijo, que está bueno" y dice la madre "pero ¿qué ha hecho con el filete?". "Si lo hice a la plancha" y dice "pues vuelva a pasarlo otra vez" Y cuando ya va y lo pasa así "con razón mi'ja, a ver, ¿es que no ha hecho nunca un filete a la plancha?" "Pues eso estoy haciendo". [*Rialles i silenci*] [*CS: qui t'ho va explicar?*] ella misma también lo contó [*CS: a qui li va passar?*] ésa la conoces, pero de quien le mencione eso, es su enemiga pa' toda la vida."¹⁵

Lucho em va demanar que no revelés el nom

La llegenda urbana esdevé en l'actualitat una poderosa eina d'estratègia comunicativa. Imatge de la pel·lícula Urban Legend 2.

de la persona a la qual li havia passat l'anècdota, però no és la mateixa de la primera versió. És interessant el fet que s'apropi a la font. És a dir, normalment, el narrador fa que "un amic d'un amic" sigui el protagonista de la història, però en aquest cas (com en el del gos en el microones) a la persona a la qual li va passar el fet és un amic directe del narrador. En la primera versió s'apropa encara més ja que s'explica en primera persona. No poso en dubte la veracitat de les paraules de Ladys, però el fet de trobar una altra versió adjudicada a una altra persona em fa creure que ens trobem davant un interessant cas de llegenda urbana en estat de gestació. La història s'explica com anècdota, però —de manera sorprenent— a més de ser part de la col·lecció de narratives personals de Ladys, també és explicada per una altra persona amb detalls molt similars. La mateixa història es podria simplificar encara més i passar a un dels acudits "interns" explicats per grups d'immigrants sobre ells mateixos.¹⁶

De totes maneres, s'han recollit exemples de llegendes urbanes que són explicades, en algunes *performances*, en primera persona, per fer que el receptor s'involucri més en la història, segons diu Fine (1995, pàg. 35) "even to the point of presenting material evidence and naming witnesses". La relació entre el narrador i el seu públic en el moment en què s'explica la llegenda és un factor decisiu per a la persona gramatical en la qual es decideix explicar la història.

Llegendes sobre altres grups ètnics

3. Llegenda dels restaurants xinesos. Versió de Lucho.

"Siempre los chinos le meten lo que decimos "gato por liebre", piden carne así por ejemplo de ternera y que... envuelta así con todo lo que el echan vienen otros tipos de carne que pueden ser de rata o puede ser de gato, o de perro ellos le mezclan todo eso, eso lo he oído mentar mucho.

Siempre cuando voy a ir al chino a comer hay alguien que siempre me salta con eso, que voy a comer rata, o voy a comer gato, o lo que sea.

[Silenci]

[CS: *què és el que et diuen exactament?*]

Sí, que me dicen eso, que pa' tú irte a comer al chino, mejor te vas a comer donde ahí, que en el chino te dan rata, o gato un español amigo mía siempre me lo dice.

[CS: *t'ho han dit també dominicans?*]

Hombre los dominicanos porque lo han oído decir y ya lo comentan igual. A veces que lo ponen así como en cachondeo y dicen, vamos al chino a comer rata. [CS: *i tot i així s'hi va?*] Sí, sí, hoy yo fui a comer a un chino, ahora, [...] sí porque Milandina no viene hoy, y a veces se le da por traerme la comida ella yo le digo para que no venga tan cargá que no la traiga porque ya pues por 1000 pesetas, por 800 pesetas, como por aquí que da igual y hoy como vine un poquito tarde y sé que ella no iba a venir, pues de una vez de que llegué fui al chino [CS: *i ho vas pensar, et va passar pel cap o no?*] hombre cuando estaba comiendo sí, [CS: *què vas pensar?*] a ver que de qué tipo es esta carne, porque fue ternera con, digamos otra cosa que la ligan que no me gusta a mí, pero iba sacando la carne que supuestamente es de ternera y eso... [CS: *t'han explicat un cas concret que va passar? Què et van dir: "mira el meu cosí o el cosí del meu cosí...?"*] No, no eso así concreto concreto no¹⁷."

Aquesta llegenda ha estat recollida per tot Europa; segons Bengt af Klintberg era un tema de conversa generalitzat a París el 1971, també era

14. Cinta T7:9/9/00.

15. Cinta T6:1/9/00.

16. Una gran part dels acudits que he escoltat en fer treball de camp amb dominicans a Madrid, té relació amb conflictes semàntics que indueixen a error i provoquen situacions còmiques, per exemple, amb la paraula "pararse".

17. Cinta T6:1/9/00.

anés a viure al seu nou allotjament. També aquí es veu la institució impersonal, no com a origen dels problemes, sinó com a benefactora que ve a solucionar-los: primer l'“autoritat” treu la família gitana i després l'IVIMA (Institut de l'Habitatge de Madrid) dóna l'habitatge a una altra família.

Estratègies comunicatives

Entre les diverses estratègies comunicatives que es desenvolupen en aquestes llegendes em centraré en les actualitzacions i l'autenticació. La versió de la coneguda llegenda del gos en el microones, esmentada —entre altres— per Gary Alan Fine, és freqüent que es posi com a exemple del tipus de llegenda urbana que canalitza les pors davant la societat moderna, que és representada per mitjà dels nous electrodomèstics. En el nostre cas, s'afegeix el fet que les noves tecnologies es troben en el país al qual s'ha anat com a immigrant i, per tant, s'afegeix el tema de la societat postindustrial amb el dels canvis culturals com a resultat del moviment migratori. Hi ha un nou capital cultural (en termes de Pierre Bourdieu) que cal incorporar/adquirir si es vol ser part de la nova societat. Amparo fou acomiadada per no saber fer servir el microones i la forma narrativa de la llegenda urbana, a més de servir de diversió quan s'explica en grup, s'utilitza també per alligonar els que arriben sobre els canvis als quals s'enfrontaran, incorporant-se com a nou capital cultural. Seria lògic pensar que les llegendes explicades amb la finalitat que els immigrants acabats d'arribar s'adaptin a la societat —mal anomenada “d'acollida”— tingueren elements reivindicatius contrahegemònics. Amb tot, en les narracions resten reflectits, sobretot, els suposats errors fets per les treballadores domèstiques.

Els mitjans de comunicació tot sovint s'esmenten, dins la llegenda, com un mecanisme per donar autoritat, equivalent a la figura retòrica de l'*auctoritas*. En aquests casos, se substitueixen els savis grecs o el recurs de citar “la tradició”, pels diaris, la ràdio o la televisió. Així, en el nostre exemple del segrest del nen, se cita repetidament la televisió i els diaris com a prova irrefutable de la veracitat de la història. D'altra banda, també s'ha de considerar la importància d'aquests mitjans

amb relació a la difusió de les llegendes urbanes: els mitjans de comunicació de masses tenen molt a veure amb cercles d'interinfluències que —moltes vegades— no són fàcils d'analitzar. Comença un rumor en la premsa i després se li dóna forma narrativa quan s'explica o els diaris recullen formes narratives (tant orals com escrites) ja en circulació? A més, les pel·lícules exploten motius folklòrics que, a la vegada, tornen a passar a les formes narratives en forma de llegendes.²⁵ Klintberg (1995, pàg. 61) ha analitzat amb profunditat la difusió de llegendes urbanes en els diaris, i ha arribat a la conclusió que aquesta difusió es correspon amb els estereotips ètnics i socials.

És interessant contrastar els exemples del primer grup de narracions (la planxa i el microones) amb les llegendes sobre grups ètnics considerats com els “altres”. En el primer cas, s'usen per entrenar els acabats d'arribar sobre les dificultats d'adaptació als nous costums: “allá, hacer un filete es... no lo hacen como aquí, allá cogen el caldero al fuego, echan el aceite, no cuatro o cinco gotas para hacerlo así a la plancha, sino aceite en abundancia para freír” (Lucho, cinta T6); “pero como en España todo es distinto a lo mejor es que se comen los filetes planchaos” (Ladys, cinta T7). De totes maneres, les llegendes sobre restaurants xinesos s'usen per prevenir sobre la manca de sanitat en l'elaboració dels menjars, normalment en contextos performancials en què s'ha de decidir on s'ha d'anar a dinar. S'utilitzen, per tant, per evitar de menjar “al chino”, encara que es pot donar la volta a la truita i, com diu Lucho, acabar sent una frase feta del tipus: “vamos al chino a comer rata” (Lucho, cinta T6).

Les llegendes proliferen quan hi ha un agent desencadenant. Segons Muller, els rumors sorgeixen en situacions de crisi o desastre i aquest autor l'aplica també a les llegendes (65), ja anys abans, Florence H. Ridley recollí la història d'un nen

25. Martha Blache, en la introducció al primer volum de *Narrativa folklórica* (Blache, 1994, pàg. 15-18), fa un estudi detallat de les relacions entre la narrativa folklòrica i els mitjans de comunicació de masses: des d'histories (i pel·lícules) com *Batman* o *Superman* a telenovelles, passant pel mercat dels videojocs.

blanc a qui ataquen a la sortida d'un bany públic. Depenent de les versions, els atacants són negres o hispans. Segons l'autora, aquesta llegenda apareix, tot sovint, quan hi ha tensions racials i el relat pot remuntar-se al segle v (Ridley, 1967, pàg. 361).

Tenint en compte els nous escenaris culturals que s'estan desenvolupant a tot Europa i la seva gran diversitat ètnica, és important adonar-se dels trets estilístics de les llegendes urbanes per poder reconèixer aquest tipus de produccions de la cultura expressiva com a primer pas per ser conscients de la manera en què es potencien els estereotips ètnics. Les llegendes urbanes s'expliquen de la mateixa manera que antigament s'explicaven les llegendes: *com si fossin veritat*; per aquesta raó, és essencial analitzar i reconèixer aquestes formes *folk* com a mitjà per comprendre en profunditat els mecanismes narratius que desenvolupem en el nostre art verbal contemporani.

Bibliografia

- BAER, Florence E. (1982) "'Give me... Your Huddled Masses': Anti-Vietnamese Refugee Lore and the 'Image of Limited Good'". *Western Folklore* 41.4: 275-291.
- BAUDRILLARD, Jean (1993 [1983]) "The Precession of Simulacra". A: *A Postmodern Reader*. Eds. Joseph Natoli y Linda Hutcheon. Albany: State University of New York Press. 342-375.
- BASCOM, William (1984 [1965]) "The Forms of Folklore: Prose Narratives". A: *Sacred Narratives. Readings in the Theory of Myth*. Ed. Alan Dundes. Berkeley: University of California Press. 5-29.
- BENNETT, Gillian; SMITH, Paul (1993) *Contemporary Legend. A Folklore Bibliography*. New York: Garland.
- BENNETT, Gillian; SMITH, Paul (1996) *Contemporary Legend. A Reader*. New York: Garland.
- BLACHE, Martha (ed.) (1994) *Narrativa Folklórica*. Vol. I. Buenos Aires: Centro Editor de América Latina.
- BLACHE, Martha (ed.) (1995) *Narrativa Folklórica*. Vol. II. Buenos Aires: FADA.
- BLACHE, Martha (ed.) (1999) *Folklore urbano. Vigencia de la leyenda y los relatos tradicionales*. Buenos Aires: Ediciones Colihue.
- BRUNVAND, Jan Harold (1981) *The Vanishing Hitchhiker. American Urban Legends and Their Meanings*. New York, London: Norton.
- BRUNVAND, Jan Harold (1984) *The Choking Doberman and Other «New» Urban Legends*. New York, London: Norton.
- BRUNVAND, Jan Harold (1986) *The Mexican Pet*. New York, London: Norton.
- BRUNVAND, Jan Harold (1989) *Curses! Broiled Again. The Hottest Urban Legends Going*. New York, London: Norton.
- BRUNVAND, Jan Harold (1993) *The Baby Train. And Other Lusty Urban Legends*. New York, London.
- DÉGH, Linda y Andrew Vázsonyi (1976) "Legend and Belief". A: *Folklore Genres*. Ed. Dan Ben-Amos. Austin: University of Texas Press. 93-123.
- DELGADO, Manuel (1992) *La ira sagrada*. Barcelona: Editorial Humanidades.
- DÍAZ G. VIANA, Luis (1997) *De lo propio extraño*. Oiartzun: Sendoa.
- DUNDES, Alan (1965) *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs.
- DUNDES, Alan (1998) "Bloody Mary in the Mirror: A Ritual Reflection of Pre-Pubescent Anxiety". *Western Folklore* 57.2-3: 119-35.
- FINE, Gary Alan (1979) "Cokelore and Coke Lore: Urban Belief Tales and the Problem of Multiple Origins". *Journal of American Folklore* 92:478-79.
- FINE, Gary Alan (1979) "Folklore Diffusion Through Interactive Social Networks: Conduits in a Preadolescent Community". *New York Folklore* 5:99-125.
- FINE, Gary Alan (1992) *Manufacturing Tales. Sex and Money in Contemporary Legends*. Knoxville: University of Tennessee Press.
- FINE, Gary Alan (2000) "Kentucky Fried Rat: Leyendas y sociedad moderna". A: *Performance, arte verbal y comunicación: Nuevas perspectivas en los estudios de folklore y cultura popular en USA*. Ed. Cristina Sánchez Carretero y Dorothy Noyes. Oiartzun: Sendoa. 171-193.
- FISH, L. (1971) "The hippie baby-sitter". *Folklore Forum* 6: 151.
- FLORIO, Rodolfo A. (1989) "'El encuentro con la joven muerta': Un estudio de leyenda urbana entre adolescentes". *Revista de Investigaciones Folklóricas* 4: 20-25.
- KLINTBERG, Bengt af (1995 [1981]) "Las leyendas modernas migratorias en la tradición oral y en los periódicos". A: *Narrativa Folklórica*. Vol. II. Ed. Martha Blache. Buenos Aires: FADA. 61-71.
- MULLEN, Patrick B. (1994 [1972]) "Teoría de la leyenda y el rumor". A: *Narrativa Folklórica*. Vol. I. Ed. Martha Blache. Buenos Aires: Centro Editor de América Latina. 57-74.
- ORTÍ, Antonio; SAMPERE, Josep (2000) *Leyendas urbanas*. Barcelona: Ediciones Martínez Roca.
- PEDROSA, José Manuel (1999) "Una colección de leyendas urbanas de Lima (Perú)". *Revista de Folklore* 220: 16-20.
- PUJOL, Josep M. (1986) "Històries extraordinàries, llegendes urbanes". *Perspectiva Escolar* 102: 16-20.
- RIDLEY, Florence H. (1967) "A Tale Told Too Often". *Western Folklore* 26: 153-156.